

4. Бушев А.Ю., Макарова О.А., Попондопуло В.Ф. Коммерческое право зарубежных стран: учеб. пособие / Под общ. ред. В.Ф. Попондопуло. СПб.: «Питер», 2003. 288 с.
5. Орлова І.М. Зарубіжний досвід правового регулювання діяльності суб'єктів господарювання. Юридичний вісник. 2016. № 1 (46). С. 138–143.
6. Шимон С.І. Цивільне та торгове право зарубіжних країн: навч. посібник. (Курс лекцій). 2-е вид., без змін. Київ: КНЕУ, 2006. 240 с.

УДК 347.4

ПОНЯТТЯ І ВИДИ ПРАВОВИХ НАСЛІДКІВ ПОРУШЕННЯ ДОГОВОРУ ТРАНСПОРТНОГО ЕКСПЕДИРУВАННЯ

Довгуша Микола Петрович,
здобувач кафедри цивільного права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна)

Статтю присвячено аналізу правових наслідків порушення договору транспортного експедирування. У статті окремо аналізуються правова природа та підстави застосування таких наслідків, як припинення зобов'язань у зв'язку з односторонньою відмовою від нього (якщо це встановлено договором або законом) або розірванням договору; зміна умов зобов'язання; сплата неустойки; відшкодування збитків і моральної шкоди.

Ключові слова: договір транспортного експедирування, невиконання зобов'язання, правові наслідки порушення договору, збитки, пеня, розірвання договору, припинення зобов'язання.

CONCEPT AND TYPES OF LEGAL CONSEQUENCES OF VIOLATION OF THE CONTRACT OF TRANSPORT FORWARDING

Dovhusha Mykola Petrovych,
Applicant at the Department of Civil Law
(Taras Shevchenko National University
of Kyiv, Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to the analysis of legal consequences of violation of the contract of transport forwarding. The article analyzes the legal nature and grounds for applying such consequences as: termination of obligations due to unilateral refusal of it (if it is established by contract or law) or termination of the contract; change in terms of obligation; payment of a penalty; indemnity and non-pecuniary damage.

Key words: contract of transport forwarding, non-fulfillment of obligations, legal consequences of breach of contract, damages, penalties, termination of a contract, termination of an obligation.

Постановка проблеми. Сьогодні в науці цивільного права питанням правових наслідків за невиконання та неналежне виконання договору присвячена велика кількість досліджень. Наприклад, питання визначення відповідальності, підстави її настання розглядали С.М. Братусь, Б.С. Антимонов, О.С. Іоффе та інші вчені. Питаннями порушення договірних зобов'язань у цивільному праві України займалися такі вітчизняні вчені, як В.М. Бервено, Т.В. Боднар, В.П. Грибанов, І.С. Канзафарова, В.В. Луць та інші.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 934 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України за порушення обов'язків за договором транспортного експедирування експедитор відповідає перед клієнтом відповідно до гл. 51 ЦК України. Таке саме положення міститься в ч. 2 ст. 14 Закону України «Про транспортно-експедиторську діяльність».

Порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання) (ст. 610 ЦК України). Тобто порушення зобов'язання з договору взагалі та договору транспортного експедирування зокрема буде двох видів – або невиконання договору транспортного експедирування, або неналежне виконання встановлених на власний розсуд сторін умов договору, які тягнуть за собою певні правові наслідки.

Відповідно до ст. 611 ЦК України правовими наслідками порушення зобов'язання є такі: 1) припинення зобов'язань у зв'язку з односторонньою відмовою від нього (якщо це встановлено договором або законом) або розірвання договору; 2) зміна умов зобов'язання; 3) сплата неустойки; 4) відшкодування збитків і моральної шкоди. Цей перелік не є вичерпним – договором або законом можуть бути передбачені також інші наслідки порушення зобов'язань. Проаналізуємо кожний наведений правовий наслідок.

За своєю правовою природою одностороння відмова від зобов'язання є засобом захисту постраждалої сторони, але не є мірою відповідальності. Відмова (повна або часткова) постраждалої сторони від зобов'язання не звільняє порушника від відповідальності (відшкодування збитків, моральної шкоди, сплати неустойки), якщо сторона, яка порушила зобов'язання, є винною в його порушенні. У разі односторонньої відмови від зобов'язання внаслідок його порушення, воно припиняється (чи змінюються його умови) автоматично, без рішення суду, однак після відповідної процедури, що вказана в законі для кожного конкретного договору (якщо така можливість передбачена) чи відповідно до умов договору [1, с. 131].

Особливості односторонньої відмови від зобов'язання, що застосовується лише в разі порушення зобов'язання, є те, що 1) вона застосовується лише у випадках, передбачених договором або законом (ч. 1 ст. 615 ЦК України); 2) застосовується в односторонньому порядку однією зі сторін договору в разі порушення зобов'язання іншою стороною (ч. 1 ст. 615 ЦК України); 3) одночасно можуть застосовуватися заходи цивільно-правової відповідальності (ч. 2 ст. 615 ЦК України); 4) правовими наслідками застосування такого заходу є зміна умов зобов'язання або його припинення (ч. 3 ст. 615 ЦК України); 5) договір припиняє свою дію з моменту доведення рішення однієї сторони про відмову від зобов'язання контрагента за договором у належній формі; 6) боржник звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі (ч. 3 ст. 622 ЦК України) [2, с. 115–116].

Відповідно до ст. 615 ЦК України одностороння відмова від зобов'язання можлива у двох видах – повна відмова і часткова. За повної відмови від зобов'язання відбувається припинення зобов'язання в повному обсязі. За часткової відмови від зобов'язання відбувається зміна його умов. У юридичній літературі до часткової відмови від зобов'язання зараховують такі заходи оперативного впливу, як відмова від прийняття неналежного виконання та відмова від зустрічного задоволення в результаті неналежного виконання зобов'язання [3, с. 151].

Що стосується такого правового наслідку порушення зобов'язання, як його розірвання, то відповідно до ч. 2 ст. 651 ЦК України договір може бути змінено або розірвано за

рішенням суду на вимогу однієї зі сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом. Істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала під час укладення договору. Сторона, яка ставить питання про розірвання договору, має довести наявність істотного порушення договору чи наявність шкоди, завданої цим порушенням другою стороною. Така шкода може бути виражена як у вигляді реальних збитків та (або) упущеної вигоди, так і моральної (немайнової) шкоди [4, с. 637].

Специфіка розірвання договору на вимогу однієї зі сторін полягає в наведених нижче особливостях: 1) відсутня згода другої сторони, інакше підставою припинення договору була би взаємна згода сторін; 2) здійснюється лише на підставі рішення суду; 3) підставою виступає істотне порушення договору іншою стороною та інші випадки, встановлені договором або законом, інакше діє заборона одностороннього розірвання договору; 4) правовим наслідком розірвання договору є припинення зобов'язання; 5) зобов'язання припиняється з моменту набрання законної сили рішенням суду про це; 6) якщо договір розірваний у зв'язку з істотним порушенням договору однією зі сторін, друга сторона може вимагати відшкодування збитків, завданих розірванням договору (ч. 5 ст. 653 ЦК України) [2, с. 117].

Ще одним із наслідків порушення виконання зобов'язання є стягнення неустойки. Відповідно до ст. 549 ЦК України неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторі у разі порушення боржником зобов'язання. Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання. Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання. Отже, поняття неустойки об'єднує в собі поняття штрафу і пені, штраф і пеня можуть бути у вигляді грошової суми або у вигляді іншого майна.

Господарський кодекс (далі – ГК) України в ч. 1 ст. 230 натомість встановлює, що господарськими санкціями є неустойка, штраф, пеня, які можуть бути лише у вигляді грошової суми.

У працях юристів, які спеціалізуються на господарському праві, є думка, що в ч. 1 ст. 230 ГК України поняття неустойки вживається у вузькому значенні як різновид штрафних санкцій [5, с. 76]. Для договірної практики та практики правозастосування сама лише неправильна назва тієї чи іншої санкції, використана в тексті закону або договору, як вважають вони, практичного значення не має, правові наслідки її неправильного вживання відсутні. У свою чергу, це підтверджує диспозитивність господарського права, а також принцип свободи договору, який прямо не передбачений ГК України.

Тож відповідно до ЦК України пеня як наслідок порушення зобов'язання і як спосіб забезпечення його виконання може застосовуватися виключно за порушення грошового зобов'язання, на відміну від штрафу, для якого ЦК України такі обмеження не передбачено.

Крім того, з урахуванням приписів ст. 549, ч. 2 ст. 625 ЦК України та ст. 1 Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» правовими наслідками порушення грошового зобов'язання, тобто зобов'язання сплатити гроші, є обов'язок сплатити не лише суму основного боргу, але й неустойку (якщо її стягнення передбачене договором або актами законодавства), інфляційні нарахування, що обраховуються як різниця добутку суми основного боргу на індекс (індекси) інфляції, та проценти річних від простроченої суми основного боргу.

Відкритим сьогодні залишається також питання можливості стягнення штрафу і пені за невиконання або неналежне виконання зобов'язання.

Наприклад, відповідно до ст. 61 Конституції України ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. О.С. Фонова вважає, і ми підтримуємо її думку, що положення ч. 1 ст. 61 Конституції України стосується лише фізичних осіб. Водночас під час правозастосування вказаної норми у сфері господарських правовідносин і порушення господарських зобов'язань виникають питання можливості розповсюдження дії ч. 1 ст. 61 Конституції України на юридичних осіб та їх відповідності за порушення господарських зобов'язань [6]. Тим паче, що судова практика йшла двома шляхами.

Сьогодні ж відповідно до оглядового листу Вищого господарського суду «Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань» встановлюється можливість одночасного стягнення з учасника господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання за договором, штрафу та пені [7]. На підставі того, що за порушення у сфері господарювання учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених ГК України, іншими законами та договором (ч. 2 ст. 193, ч. 1 ст. 216 та ч. 1 ст. 218 ГК України). Одним із видів господарських санкцій згідно з ч. 2 ст. 217 ГК України є штрафні санкції, до яких зараховано штраф і пеню. Розмір штрафних санкцій відповідно до ч. 4 ст. 231 ГК України встановлюється законом, а в разі, якщо розмір штрафних санкцій законом не визначено, санкції застосовуються в передбаченому договором розмірі. При цьому розмір санкцій може бути встановлено договором у відсотковому відношенні до суми невиконаної частини зобов'язання або в певній, визначеній грошовій сумі, або у відсотковому відношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання, або у кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг). Такий вид забезпечення виконання зобов'язання, як пеня, та її розмір встановлено ч. 3 ст. 549 ЦК України, ч. 6 ст. 231 ГК України, ст. ст. 1, 3 Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» та ч. 6 ст. 232 ГК України. Право встановити в договорі розмір і порядок нарахування штрафу надано сторонам ч. 4 ст. 231 ГК України. Можливість одночасного стягнення пені та штрафу за порушення окремих видів господарських зобов'язань передбачено ч. 2 ст. 231 ГК України. В інших випадках порушення виконання господарських зобов'язань чинне законодавство не встановлює для учасників господарських відносин обмежень можливості передбачати в договорі одночасне стягнення пені та штрафу, що узгоджується із свободою договору, встановленою ст. 627 ЦК України, відповідно до якої сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. Отже, чинне законодавство допускає можливість одночасного стягнення з учасника господарських відносин, що порушив господарське зобов'язання за договором, штрафу та пені, які не є окремими та самостійними видами юридичної відповідальності [7].

Отже, правовим наслідком неналежного виконання або невиконання договору транспортного експедирування буде стягнення з правопорушника штрафу та / або пені, а також 3 % річних та інфляційні витрати у разі прострочення виконання зобов'язання.

Відповідно до ст. 625 ЦК України встановлено спосіб захисту майнового права та інтересу, який полягає у відшкодуванні матеріальних втрат кредитора від знецінення грошових коштів внаслідок інфляційних процесів та отриманні компенсації (плати) від боржника за користування утримуваними ним грошовими коштами, належними до сплати кредитором. Наприклад, у ч. 1 цієї статті визначено, що боржник не звільняється від відповідальності за неможливість виконання ним грошового зобов'язання. У ч. 2 зазначено, що боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора

зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також 3 % річних від простроченої суми, якщо інший розмір відсотків не встановлено договором або законом. Ці кошти нараховуються незалежно від вини боржника та незалежно від сплати ним неустойки (пені) за порушення виконання зобов'язання.

Отже, відповідно до аналізованої статті в договорі транспортного експедирування сторони мають право встановити інший відсоток річних, який буде підлягати стягненню за прострочення виконання зобов'язання, що досить часто трапляється на практиці.

Якщо договір транспортного експедирування укладається в іноземній валюті, то в такому разі відсотки річних повинні стягуватись у національній валюті України. А що стосується можливості стягнення індексу інфляції відповідно до ч. 2 ст. 625 ЦК України у разі прострочення виконання зобов'язання, укладеного в іноземній валюті, то це не є можливим. Адже відповідно до Закону України від 3 липня 1991 р. № 1282-ХІІ «Про індексацію грошових доходів населення», індекс інфляції (індекс споживчих цін) – це показник, що характеризує динаміку загального рівня цін на товари та послуги, які купує населення для невиробничого споживання, а ціни в Україні встановлюються в національній валюті – гривні. Офіційний індекс інфляції, що розраховується Державним комітетом статистики України, визначає рівень знецінення національної грошової одиниці України, тобто купівельної спроможності гривні, а не іноземної валюти [8].

Наступним і останнім правовим наслідком порушення договору транспортного експедирування відповідно до ст. 611 ЦК України є відшкодування збитків і моральної шкоди.

Збитками є 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушено (упущена вигода). Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. Якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодовуватися особі, право якої порушено, не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право (ч. 2 ст. 22 ЦК України).

Відповідно до ст. 225 ГК України до складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, належать такі: вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства; додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною; неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною; матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

Отже, до збитків за договором транспортного експедирування будуть належати такі:

1. вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства. На думку А.Я. Піндінга, втрата майна може полягати у фізичній загибелі речей і у вибутті майна з володіння особи. У такому разі річ продовжує існувати, але особа втрачає можливість нею володіти, користуватися і, як правило, розпоряджатися. Пошкодженням майна визнається погіршення його якості, пониження цінності. Пошкодження у вузькому значенні слова означає фізичну зміну майна, зокрема його поломку, бій і тому подібне, різновидом пошкодження є псування предмета, яке зводиться до хімічних або біологічних змін предмета. Втрата і пошкодження майна тісно пов'язані один з одним, оскільки часткова втрата може бути пошкодженням майна [9, с. 52];

2. додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною;

3. неoderжаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, що зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною. Неoderжаний дохід (упущена вигода) – це один із видів збитків, заснований на співвідношенні категорії можливості та дійсності. У разі стягнення втраченого доходу треба спиратись на те, що можливість його отримання існувала як об'єктивна реальність, а не як суб'єктивне уявлення [10, с. 173].

Під час відшкодування неoderжаних доходів, тобто доходів, які особа отримала б за звичайних умов цивільного обороту, якби її право не було порушено, є складність під час визначення і розрахунків. Для цього необхідно з'ясувати декілька моментів. По-перше, під час відшкодування упущеної вигоди береться до уваги вигода, яка повинна була б виникнути за звичайного перебігу подій, а не очікування можливого прибутку. І, по-друге, під час визначення упущеної вигоди необхідно спиратись не на статистичні дані, загальні критерії, а на конкретні обставини, індивідуальну специфіку кожного договірної відношення між підприємцями. Тягар доказування наявності та розміру упущеної вигоди лежить на позивачеві, який повинен довести, що він міг і повинен був отримати певні доходи і лише порушення зобов'язань відповідачем (або неналежне виконання своїх повноважень державним органом) стало єдиною причиною, яка позбавила його можливості отримати прибуток від реалізації товарів (робіт, послуг). Традиційні погляди цивілістичної науки і судова практика, що склалася, ґрунтуються на тому, що під час визначення конкретного розміру упущеної вигоди треба спиратись на реальні умови комерційного обороту, не вдаючись до сфери припущень про вірогідні прибутки. Під час доведення розмірів неoderжаного прибутку не беруться до уваги уявні розрахунки позивача. Суди вимагають у цьому разі подати письмові докази можливості отримання прибутку [10, с. 173–174];

4. матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом. Отже, моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі у зв'язку з порушенням умов договору транспортного експедирування може бути відшкодована лише у разі, якщо таке відшкодування було передбачено умовами договору або прямо встановлено в законі.

Висновки. Отже, можемо зробити висновок, що під цивільно-правовою відповідальністю за договором транспортного експедирування ми можемо розуміти одну з форм державного примусу, що складається у стягненні судом із правопорушника на користь потерпілого майнових санкцій, спрямованих на відновлення порушеної майнової сфери потерпілого, і перекладає на правопорушника невігідні майнові наслідки його поведінки. Експедитор і клієнт за чинним законодавством несуть майнову відповідальність за неналежне виконання або невиконання своїх обов'язків за договором транспортної експедиції. Видами правових наслідків порушення договору транспортного експедирування за ЦК України є такі: 1) припинення транспортно-експедиційного зобов'язання у зв'язку з односторонньою відмовою від нього (якщо це встановлено договором або законом) або розірвання договору транспортного експедирування; 2) зміна умов транспортно-експедиційного зобов'язання; 3) сплата неустойки; 4) відшкодування збитків і моральної шкоди.

Список використаних джерел:

1. Чванкін С.А. Правові наслідки порушення зобов'язання. Актуальні проблеми держави і права. 2008. Вип. 39. С. 128–132.
2. Гринько Р.В. Відмова від договору як захід оперативного впливу у зобов'язальних правовідносинах. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2014. Вип. 28. Т. 1. С. 115–118.

3. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. М.: «Статут», 2000. 411 с.
4. Харитонов Є.О., Кучеренко І.М., Харитонova О.І. та ін. Цивільний кодекс України: наук.-практ. коментар. Х.: ТОВ «Одіссей», 2006. 1200 с.
5. Мачуський В.В., Кожура Л.О., Сагайдак Ю.В. та ін. Правове регулювання господарської діяльності: навч. посібник. К.: КНЕУ, 2015. 152 с.
6. Фонова О.С. Подвійна відповідальність за порушення виконання господарських зобов'язань. Вісник господарського судочинства. 2012. № 1. С. 159–163. URL: http://uajudges.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/podv_vidp_gosp_zobov.pdf.
7. Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань: оглядовий лист Вищого господарського суду. Податки та бухгалтерський облік. 2013. № 42. С. 22.
8. Про індексацію грошових доходів населення: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 42. Ст. 551.
9. Пиндинг А.Я. Понятие и основные виды договорных убытков по советскому гражданскому праву. Ученые записки ВЮЗИ. Вып. 17. Ч. 2. М., 1968. С. 21–52.
10. Крисань Т.Є. Збитки як категорія цивільного права України: дис. ... канд. юрид. наук: спец.12.00.03; Одеська національна юридична академія. О., 2008. 216 с.

УДК 347.62:340.151:93«04/10»(477)

КУЛЬТУРНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ УКЛАДЕННЯ ШЛЮБУ У СХІДНИХ СЛОВ'ЯН ЗА ЗВИЧАЄВИМ ПРАВОМ

Камінська Олена Анатоліївна,
кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри загальноправових
та соціально-гуманітарних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

У статті розглядаються особливості укладення шлюбу деревлянами, радимичами, в'ятичами, сіверянами, що регулювалося давніми звичаями і традиціями.

Перші згадки про шлюбне життя східних слов'ян містяться у давньоруському літописанні.

Як форма шлюбу у більшості східнослов'янських племен практикувалося викрадення нареченої: у деревлян – біля води, у радимичів, в'ятичів і сіверян – на ігрищах і різноманітних релігійних святах. Однак зазначені дії здійснювалися за згодою дівчат.

Наступною формою укладення шлюбу у стародавніх слов'ян була купівля наречених. На існування цієї форми укладення шлюбу вказують численні народні весільні пісні та обряди, які дійшли до нас із найдавніших часів. У весільних піснях наречений називається купцем, а наречена – товаром. Процес покупки нареченої вже в стародавні часи був досить складним. Одним з його елементів був попередній договір або запродажна угода. У процедурі договору виділялися два етапи: сватання і рукобиття – укладення угоди сторонами. Результатом угоди було встановлення величини викупу